

Kerimov Yönetiminde Özbekistan'ın İç ve Dış Politikasının Analizi (1991-2012)

Kader ÖZLEM*

Özet

Özbekistan'ın siyasi yaşamı devlet başkanı İslam Kerimov'un öncelikleri doğrultusunda şekillenmiştir. 1990'lı yıllarda iç politikada otoritesini güçlendirmeye çalışan Kerimov, 2000'li yıllarda 'tek adam' haline gelmiştir. Bağımsızlık sonrası Özbekistan dış politikasındaki öncelikler dönemden döneme değişen bir görüntü oluşturmuştur. Özellikle 2000'li yıllara kadar Moskova'ya uzak durmaya çalışan Taşkent, 2005 yılındaki Andican olaylarının ardından Batı'dan gelen eleştiriler üzerine Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Makalenin amacı, Kerimov'un iç siyasi yaşamda otoriter bir eğilim sergilerken; dış politikayı, iç politik gelişmelerin ortaya çıkardığı tehdit algılamaları doğrultusunda belirlediğini ve Orta Asya'dan büyük güçleri uzak tutma amaçlı bir denge politikası izlediğini vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Kerimov, Özbekistan, Biyografi, İç Siyaset, Dış Politika.

The Analysis of Islam Karimov's Domestic Politics and Foreign Policy between 1991 and 2012

Abstract

Uzbekistan's political life has been shaped in accordance with the priorities of President Islam Karimov. Karimov who was trying to strengthen his authority in domestic politics in the 1990s, has established his own "one man-rule" regime in the 2000s. Uzbekistan's foreign policy priorities however changed from period to period. Especially until the 2000s, Tashkent that was trying to stay away from Moscow, has developed its relations with China and Russia upon the critics, which made by Western countries after Andijan events in 2005. The purpose of this article is to emphasize that while Karimov is an authoritarian style in domestic politics; he defined his foreign policy considering threat perceptions, which influenced primarily by internal political developments. Moreover, he pursued a balanced policy aimed at keeping away of the great powers from Central Asia.

Key Words: Islam Karimov, Uzbekistan, Biography, Domestic Politics, Foreign Policy.

Orta Asya'nın en kritik bölgelerinden birinde dünyaya gelen İslam Abduganieviç Kerimov, Özbekistan'da Rus hâkimiyetinin kati şekilde kendisini gösterdiği bir zaman diliminde doğmuştur. Hayatının önemli bir bölümünü, Sovyet egemenliği altında geçiren Kerimov için hayat hiç de kolay olmazken; bu dönemde aldığı eğitimlerle olgunluk çağındaki deneyimleri hayatında silinmeyecek izler bırakmıştır. Geçmişine ve özellikle çocukluğuna dair çok fazla bilgi mevcut olmamakla birlikte, Özbekistan devletinin internet sitelerindeki biyografi kısımlarında bile bu dönemine ilişkin çelişkili bilgiler yer almaktadır.

İslam Abduganieviç'i, 'Kerimov' yapan dönem, 1989 yılıyla birlikte başlamaktadır. Özellikle bağımsızlık sonrası süreçte kendi kaderiyle ülkesinin kaderini aynı potada kaynaştıran Kerimov, bu dönemde bir taraftan iktidarını koruma mücadelesi verirken; öte yandan, bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkesinin geleceğine milli bir istikamet vermek durumundaydı. Yirmi yılı aşan bir süredir halen iktidarını sürdüren İslam Kerimov, çoktan Özbekistan tarihinde silinmesi zor bir iz bırakmıştır. Yeni dönemde ülkenin her anlamda

* Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-mektup: kaderoziem@trakya.edu.tr.

yapılanmasında fiilen rol alan Kerimov'u kimileri 'diktatör', kimleri ise 'büyük bir lider' olarak görmektedirler.

Çalışma kapsamında Kerimov'un biyografisine ilişkin yapılan taramada Türkçe ve İngilizce literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmamış; edinilen bulguların daha ziyade klişe ifadeler içerdiğine tanıklık edilmiştir. Bu anlamda konuyla ilgili olarak literatürde mutlak bir eksikliğin varlığı gözlenmiştir. Biyografinin yazılış amacı bu husustaki boşluğu doldurmak olmamakla birlikte, en azından daha sonra yapılacak olan çalışmalar için bir ön hazırlık veya pratik başvuru kaynağı olabilmesidir.

Makale ana hatlarıyla dört bölümden oluşmaktadır. Kerimov'un hayatını, eğitim dönemini, siyasi kariyerini ve Özbekistan liderliğine giden yolunu değerlendirmeye çalışan ilk bölümde doğrudan tarihsellikten çok, analiz yolu benimsenmeye çalışılmıştır. Ne var ki, bu noktada 1991 yılı sınır noktası olarak belirlenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Özbekistan'ın bağımsızlığını elde ettikten sonra ülkedeki genel durum ile Kerimov'un iç politikadaki rakipleri ve yeni dönemin hemen başında yaşanan siyasi sürece yer verilmiştir. Bu noktada, sadece iktidar-muhalefet kavgalarına değinilmemiş; öte yandan Fergana, Oş ve Andican olayları örneklerinde Kerimov'un yaklaşımları değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ağırlıklı olarak vurgulanan husus, Özbek liderin otoriter politikalarıdır. Üçüncü bölümde ise, Soğuk Savaş sonrası dönemde Kerimov'un Özbekistan dış politikasına etkileri incelenmiş, bu bağlamda ABD ve Rusya gibi küresel, Türkiye gibi bölgesel ülkelerle ilişkilerine yer verilerek, Özbekistan dış politikası gerek kendi içsel dengeleri gerekse bölgesel denklemin şekillenmesinde önemli bir unsur olarak beliren uluslararası örgütler bağlamında irdelenmek istenmiştir.

Öte yandan, çalışma kapsamında Özbekistan'ın içinde bulunduğu coğrafi bölgeyi tanımlarken Orta Asya, Türkistan, Türk dünyası, Türkî cumhuriyetler¹, Turan coğrafyası gibi her biri farklı anlamlar taşıyan kavramlardan bilhassa 'Orta Asya' ifadesi tercih edilecektir.

İslam Kerimov'un Biyografisi

Semerkant şehrinde 30 Ocak 1938 tarihinde dünyaya gelen İslam Abduganieviç Kerimov, gerek içinde bulunduğu ve yetiştiği kültür ortamı, gerekse yaşamını etkileyen diğer hususlar itibarıyla tipik bir Sovyet insanı modeli olarak değerlendirilebilir. Zira İslam Kerimov'un dünyaya geldiği dönemden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasına kadar geçen süre zarfında Orta Asya'da hâkim kültür eksenini Moskova yörelerinde çizilmekteydi. Dolayısıyla, Kerimov'un hayatı bu süreçten doğrudan doğruya etkilenmiştir.

Babası Özbekistan Türklerinden olduğu bilinen Kerimov'un, annesinin Tacik asıllı olma ihtimalinin yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum Kerimov karşıtlarının sıkça atıfta bulunduğu bir husus olarak ön plana çıksa da konuyla ilgili olarak özel bir kaynağa rastlanmamaktadır. Ancak, özellikle Batılı kaynaklar, Kerimov'un annesinin Tacik

¹ İngiliz ve Amerikan bilimsel eserlerinde Türkiye Türkleri için "Turkish", Rusya'daki Türkler için "Turkic" kavramları kullanılagelen bir husus olmakla birlikte, 1991 sonrasında Türkiye'de Sovyetler Birliği bünyesinde Türk olduğundan habersiz olanların Batı literatüründen bilinçsizce "Türkî" şeklinde tercüme ettikleri görülmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Pultar, Gönül, Giriş: Mucize, Fırsat, Külfet, Ağır Gökyüzünde Kanat Çırpamak, der. Gönül Pultar, Tetragon Yayınları, İstanbul, 2012, s. 16-17. Çalışma kapsamında, Orta Asya "Türk" devleti olan Özbekistan'ın tanımlanmasında "Türkî cumhuriyet" ifadesine yer verilmeyecektir.

olduğuna ilişkin kesin bir görüş birliği içinde görünmektedirler.² Diğer taraftan, Kerimov'un hayatına dair dikkat çeken nokta ise ebeveynlerinin yaşamlarına ve çocukluğuna ilişkin yeterli bilginin literatürde yer almaması ve muğlak bilgilerin ileri sürülmesidir. Örneğin, birkaç yıl önce Özbekistan resmi kaynaklarında Kerimov'un hayat hikâyesinde babasının devlet memuru olduğu ancak kendisinin yetimhanede büyüdüğü ifade edilirken; 1995 yılındaki resmi bir biyografisinde ise fakir ve yedi çocuklu bir ailenin altıncı çocuğu olduğu ve babasının gündelik işçi, annesinin ev hanımı olduğu belirtilmekteydi.³ Her halükarda İslam Kerimov'un hayatının çocukluk dönemine ve ailesine ilişkin resmi makamlarca açıklanan biyografilerde dönemsel çelişkiler olduğu dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan, Kerimov'la ilgili rutin bir biyografi taramasında anne ve babasını küçük yaşlarda kaybettiği, bu yüzden Semerkant'ta bir yetimhanede büyüdüğü bilgisi göze çarpmaktadır. Yetimhanede büyümesi açısından, Kerimov'un hayat hikâyesi başlangıcının kısmen aynı kültür yelpazesinin hâkim grubundan gelen Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Kerimov'a benzer bir kariyer sahibi olan Türkmenistan'ın bağımsızlık dönemi lideri Saparmurat Niyazov⁴ ile benzerlik gösterdiği ileri sürülebilir. Bu durum Sovyetlerin elit devşirmelerinin de bir yolu idi.

Kerimov'un eğitim hayatına bakıldığında, son derece başarılı ve istikrarlı bir grafik çizdiği görülmektedir. İlk ve ortaöğrenimini devlet okullarında alan İslam Kerimov, daha sonra 1960 yılında Orta Asya Politeknik Enstitüsünden (Taşkent) mühendislik derecesiyle mezun olmuştur. Mekanik mühendislik eğitiminin ardından, Taşkent Ulusal Ekonomi Enstitüsünde de doktora öğrenimi görürken⁵, buradan ekonomist unvanını almıştır. Özellikle mühendislik eğitimi sırasında hocalarının ve arkadaşlarının takdirini kazanan Kerimov'un yetenekli ve çalışkan bir öğrenci olduğu kaydedilirken; matematik alanında hayli yüksek notlara sahip olduğu vurgulanmaktadır. Akademik anlamda kariyer yolu açık olmasına rağmen, Kerimov'un herkesi şaşırtarak endüstri üretiminin fiilen içinde yer almayı seçtiği belirtilmektedir.⁶

Yüksek tahsil döneminde edindiği teorik ve pratik bilgi birikimi, daha sonra gerek meslek yaşamında gerek siyasi hayatında ve nihayet devlet başkanlığı döneminde fazlaca istifade ettiği bir kaynak olacaktı. Taşkent Ulusal Ekonomi Enstitüsü Kerimov için hayatında farklı bir anlam daha ifade etmektedir. Zira hâlihazırdaki hayat arkadaşı ekonomist Tatyana Akbarovna Kerimova ile Taşkent Enstitüsü bağlantısıyla evlenmişlerdir.⁷ Rus kökenli olan Tatyana Kerimova⁸ söz konusu Enstitü'de ekonomist olarak görev yapmaktaydı. İki kız çocuğu sahibi olan⁹ çiftin dört torunu bulunmaktadır.

² Timeline: Key Events in Uzbekistan's Post-Soviet History, Reuters, 22 Aralık 2007, <http://www.reuters.com/article/2007/12/22/us-uzbekistan-election-history-idUSL2217548520071222>, (03.05.2012).

³ Bkz. "The Dictator of Month: Islam Karimov of Uzbekistan", Human Rights Society of Uzbekistan, 24 Ekim 2011, <http://en.hrsu.org/archives/1287>, (03.05.2012).

⁴ Crandal, Maura S., Energy, Economics, And Politics in the Caspian Region: Dreams And Realities, Greenwood Publishing Group, West Port, 2006, s. 154.

⁵ Aydın, Gülşen, Authoritarianism Versus Democracy in Uzbekistan: Domestic and International Factors, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004, s.35.

⁶ Dr. İslam Karimov, Engineer and President of Uzbekistan, Biography of İslam Karimov, <http://www.engology.com/eng5karimov.htm>, (03.05.2012).

⁷ Wikileaks belgelerine göre; İslam Kerimov'un yeğeni Jamshid ve erkek kardeşi Hurshid'in eşi Muslima Kerimova'nın ifadelerine dayanarak, ilk evliliğini Natalia Petrovna Kuchmi ile yapan Kerimov'un bu evlilikten, Rüstem (Rustam) adında bir oğlu dünyaya gelmiştir. Daha sonra adı Pyotr olarak değişen oğul Kerimov'a dair literatür taramasında net bir bilgiye rastlanmamıştır. Yine Wikileaks belgelerinde Jamshid ve Muslima'nın ifadelerine göre Kerimov'un yetimhanede büyümediği de belirtilmektedir. İslam Kerimov'un

İş hayatına 1960 yılında Taşkent Tarım Makineleri (Tashselmash) fabrikasında başlayan Kerimov, daha sonra Taşkent Uçak Fabrikası'nda (Chkalov) 5 yıl süreyle şef mühendis olarak çalışmıştır. İş yaşamına adım attığı dönemde mühendislik eğitimi ön plana çıkarken; daha sonraki yıllarda ekonomi eğitiminden önemli ölçüde faydalanmıştır. Zira siyasi kariyeri ekonomi formasyonunu kullanmasına zemin hazırlayacaktı. Bu noktada bir hususu özellikle belirtmek gerekir ki, o da Kerimov'un hayatı ve kariyer basamakları sıra dışı başarılarla dolu ve deyim yerindeyse "kendi bileğinin hakkı" ile şekillenen bir örgüden oluştuğudur. Küçük yaşta anne ve babasını kaybederek, yetimhanede büyüyen bir kişinin devlet başkanlığına kadar uzanan hayat hikâyesinin pek kolay olmayacağı aşikârdır.

Mühendis olarak çalıştığı yıllarda politikayla da yakından alakadar olan Kerimov'un, 1964 yılında Özbekistan Komünist Partisi'nin saflarına katılarak siyasi kariyerine başladığı görülmektedir. Söz konusu dönemin şartlarında tek partili siyasi yaşamın alternatif oluşumlara kapalı olduğu düşünülürse, siyasi kariyer planlaması yapan bir kişi için Komünist Parti dışında bir seçeneğin kalmadığı sonucuna kolaylıkla ulaşılabılır. Ancak 1989 yılına kadar söz konusu parti bünyesinde politik çalışmalarına devam eden Kerimov'un bu dönemde parti bünyesinden kopmaması, bilakis kademe kademe yükselen bir grafik çizmiş olması, birey-parti arasındaki ilişkilerde ideolojik bir uyuşmanın da varlığını yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle, İslam Kerimov Komünist Parti bünyesindeki kariyeri kapsamında komünist ideolojiye inanmış yüksek tahsilli bir yönetici olarak, zirveye doğru giden basamakları adım adım tırmanmıştır.

İslam Kerimov'un Komünist Parti'ye katılmasıyla birlikte hayatında bir dizi değişiklik yaşanmıştır. 1966 yılında mühendislik mesleğini bırakarak Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Devlet Planlama Ofisi'ne geçen Kerimov, baş uzman olarak söz konusu birimde görev yapmış ve kısa bir süre sonra ise Planlama Ofisi'nin Başkan vekili olmuştur. İslam Kerimov'un 15 yıldan biraz daha fazla bir süreyi bu kurumda geçirdiği anlaşılırken; 1970'li yılların tamamında burada hizmet ettiği görülmektedir. Komünizmle yönetilen bir devletin toplumsal alana yönelik planlamacı mantığı ön planda tuttuğu göz önünde bulundurulursa, Kerimov'un memuriyet hayatının başlangıcında ve insan hayatına doğrudan etki eden olgunluk çağının en verimli dönemlerinde son derece stratejik bir kurumda hizmet ettiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Planlama Ofisi'ndeki görevinden elde edilen tecrübeler Kerimov'un ileriki dönemlerde gerek Komünist Parti Sekreterliği gerekse bağımsızlık dönemindeki devlet başkanlığı görevlerinde istifade ettiği bir referans kaynağı olmuştur.

---

akrabaları resmi biyografiyi ciddiye almamaktadır. Bkz. President Karimov Not An Orphan, And Other Family Secrets, Wikileaks, <http://www.wikileaks.org/cable/2004/12/04TASHKENT3519.html#>, (04.05.2012).

⁸ Zeyrek, Yunus, Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Ankara, 2001, s. 212.

http://www.ahıska.org.tr/kitap_muhteviyat/ahıska%20bolgesi%20ve%20ahıska%20turkleri.pdf , (04.05.2012).

⁹ Kerimov ailesinin Gülnara Kerimova (1972) ve Lola Kerimova-Tillyaeva (1978) adındaki iki kızı da Özbekistan'ın popüler iki siması olarak ülke gündeminde çeşitli zamanlarda farklı vesilelerle yer almayı başarmaktadırlar. Afgan kökenli bir ABD vatandaşı tüccarla evlenen Gülnara Kerimova'nın sorunlu evliliği, boşanma süreci ve sonrasında yaşanan skandallar kamuoyunda iyi bilinirken; Lola Kerimova ise daha sade bir yaşam sürmekte, daha çok siyasi ve kadınlarla çocuklara yönelik toplumsal projeler içinde yer almaktadır. Lola Kerimova'nın kişisel web sitesi ve faaliyetleri için bkz. <http://www.lolakarimova.com/en/>, (06.05.2012). Abla Kerimova ise, Taşkent Devlet Üniversitesinde öğretim üyeliğinin yanı sıra, çeşitli sosyal organizasyonlar ve etkinlikler içinde yer almaktadır. Gülnara Kerimova bir dönem Özbekistan'ın Madrid Büyükelçisi olarak da görev yapmıştır. Bkz. <http://www.gulnarakarimova.com/en/>, (05.05.2012). Bu bağlamda, anne Kerimova her ne kadar arka planda kalmayı tercih etse de İslam Kerimov'un yüksek tahsilli iki kızının da devlet yönetiminde hatırı sayılır görevlerinde bulunmuş oldukları görülmektedir.

Siyasi hayatındaki kritik dönüm noktalarından birini 1983'te yaşayan Kerimov, bu yıl Özbekistan'ın Maliye Bakanlığı görevini üstlenmiştir. Kerimov, Bakanlık görevine koşut olarak üç yıl sonra 'Devlet Planlama Ofisi Başkanı' olma sıfatını da taşıyacaktı. Devletin planlama ve bütçe işlerinde en yetkili kişisi haline gelen Kerimov, 1986-89 yılları arasında Kaşkaderya bölgesinde Komünist Parti'nin İl Başkanlığını yaparken; Haziran 1989'da Özbekistan Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri olmuş¹⁰ ve ülkedeki siyasal sistemin en kritik karar verme mekanizmasının başına gelmişti. Zira dönem itibariyle komünizmle yönetilen diğer emsal devletlerde de görüleceği üzere, partinin devletle eşdeğer anlam taşımasının yanında genel sekreterlik makamı belli noktalarda devlet başkanlığının da ötesi bir nüfuzla sahipti. Diğer bir deyişle, partiye hâkim olan devlete de hâkim olabiliyordu, ancak devlet başkanı olan kişi devlete hâkim olsa da parti üzerinde egemen olamayabiliyordu. Bu anlamda Kerimov önce partiye hâkim olurken; bu aynı zamanda Özbekistan'da Semerkant aşiretinin iktidara geldiği anlamını da taşımaktaydı.¹¹ Ancak Kerimov'un kendisinden önce iktidarda bulunan Raşidov vasıtasıyla ülke yönetimine nüfuz eden Taşkent-Fergana aşiretinin (*clan*) etkisini kırmak için zamana ihtiyacı vardı. Bu noktada, Taşkent'teki elitleri temsil eden ve devlet yönetiminde orta düzeyde bürokrasinin desteğini sağlayan meslektaş Şükrullah Mirsaidov Kerimov'un yardımına yetişmiştir.¹²

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren siyasi hayatında hızlı bir yükseliş grafiği görülen Kerimov, kısa sürede Özbekistan'ın başına geçerken; bunda şüphesiz kendi yeteneklerinin yanı sıra, tecrübeleri ve zamanla edindiği teşkilatçılık özelliğinin de büyük etkisi vardı. Çok geçmeden 24 Mart 1990 tarihinde komünizm dönemi Özbekistan yönetiminin cumhurbaşkanlığı görevine getirilen Kerimov'un, Moskova'nın, daha doğru bir ifadeyle değişim yanlısı lider Gorbaçov'un desteğini de arkasına aldığı görülmektedir.¹³

SSCB'de dağılma rüzgârları eserken; başlangıçta Gorbaçov'a yakın durma eğiliminde olan İslam Kerimov, Moskova'daki başarısız darbe girişiminden hemen önce söylemlerinde kısmen milliyetçi bir çizgiye yönelmiştir. Özbekistan'da Komünist Parti'nin iktidarını sürdürmesi için çaba gösteren Kerimov, yeni milliyetçi trende uyum gösterme gereği duymuş ve politikalarını da buna göre ayarlama ihtiyacı hissetmiştir, denebilir.¹⁴ Kerimov'un böylesi bir yönelimi ve ortaya koyduğu politik düşünce sistemi bazı gözlemciler tarafından "Milli Komünizm" olarak ifade edilmiştir.¹⁵

1 Eylül 1991'de SSCB'nin diğer Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden farklı olarak, ay ve gün itibariyle daha önce bağımsızlığını ilan eden Özbekistan, eskisinden çok daha farklı bir kimlikle uluslararası arenaya adım atmış oluyordu. Aynı yılın Aralık ayında yapılan seçimlerde ise Kerimov, yeni cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. O tarihten günümüze kadar iktidarını sürdürmeyi başaran Kerimov, Soğuk Savaş döneminden sonra iktidarını koruyan ender devlet başkanlarından biri olmakla birlikte, hâlihazırda

¹⁰ Nichol, Jim, Uzbekistan: Recent Developments and U.S. Interests, Congressional Research Service Report for Congress, 31 Ağustos 2011, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS21238.pdf>, (05.05.2012).

¹¹ Seiple, Chris, Uzbekistan: Civil Society in the Heartland, Orbis, Spring 2005, s. 252.

¹² Ilkhamov, Alisher, The Limits of Centralization Regional Challenges in Uzbekistan, The Transformation of Central Asia States and Societies from Soviet Rule to Independence, Ed. Pauline Jones Luong, Cornell University Press, 2004, s.178.

¹³ Malik, Zamon, Karmic's Dilemma, Perspective, Vol.17, No.3, May-June 2007, s.1, http://dcommon.bu.edu/xmlui/bitstream/handle/2144/3642/perspective_17_3_malik.pdf?sequence=1, (05.05.2012).

¹⁴ Uçar, Fuat, Dış Türkler, Türk Dünyası'nın Parlayan 5 Yıldızı, Fark Yayınları, Ankara, 2007, s. 173.

¹⁵ Ülkü, İrfan, Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2002, s. 276.

SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Orta Asya devletleri arasında en yaşlı devlet adamıdır.

Kerimov Yönetiminde Bağımsız Özbekistan

Kerimov Rejimi

Soğuk Savaş döneminin sona ermesine paralel olarak, uluslararası ilişkiler disiplininin ana kavramlarından biri haline gelen “demokrasi”, Orta Asya ölçeğinde de merkezi önemini korumuştur. Sovyet sonrası dönemde yıkılan otoriter rejimin yerine kısa vadede demokrasilerin tesis edilmesi gündeme gelirken, “Geçiş Süreci Ülkeleri” kavramı da ortaya atılmıştır.¹⁶ Söz konusu ülkelerin otoriter rejimlerin demokrasiye doğru bir gelişim evresi geçireceği öngörülmüş, Özbekistan da bu bağlamda değerlendirilmiştir.

“Geçiş süreci ülkeleri” kavramı tanımlanırken pek çok yaklaşım ileri sürülse de Kerimov rejimini açıklama noktasında bilhassa illiberal demokrasi, karma rejimler ve zayıf devlet gibi yaklaşımlar¹⁷ kullanılmaktadır. İlliberal demokrasilerde var olan yarışmacı ve dürüst bir seçim sistemine rağmen tam anlamıyla liberal bir dönüşümün tesis edilememesi, demokratik seçimlerin ayrılıkları derinleştirilmesi, otoriter eğilimleri artırması gibi hususlar bağımsızlık sonrası dönem Özbekistan'ında kendisini gösterse de Kerimov yönetimi daha ziyade karma (hibrid) rejimler sınıfında değerlendirilmektedir. Otoriter ve demokratik kurumların bir arada yer aldığı bu rejim modelinde dikkat çeken husus, devletin demokratik kurumlara yer vermesine karşın örgütlenme, ifade özgürlüğü, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını kolaylaştıran mekanizmalar için yasal düzenlemelerin yapılması gibi konularda isteksiz davranılmasıdır.¹⁸ Larry Diamond, siyasi rejimleri; liberal rejimler, kapalı-otoriter rejimler, seçimli-demokrasiler, muğlak rejimler, yarışmacı-otoriter rejimler ve hegemonik-seçimli otoriter rejimler olarak altı gruba ayırırken; Özbekistan'ı hegemonik-seçimli otoriter rejim sınıfına koymaktadır.¹⁹ Zayıf/başarısız devlet sınıflandırmasında Özbekistan'a yer verilirken;²⁰ Bosna, Sudan, Somali, Afganistan, Irak gibi örnekler göz önünde bulundurulduğunda, Kerimov rejiminin bu kategorinin epeyce dışında kaldığı anlaşılmaktadır.

Bağımsızlık ilanının ardından Özbekistan kabul edilen anayasa kapsamında kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan başkanlık sistemini kabul etmiştir. Güçlü başkan, zayıf parlamento yapısı bu bağlamda dikkat çekmektedir. Son derece geniş yetkilerle donatılan devlet başkanı ülkede kesin hâkimiyetini tesis etmiştir. Soğuk Savaş döneminin sonundan beri Özbekistan'da iktidarda bulunan Kerimov, Türkmenistan'da Saparmurat Türkmenbaşı kadar olmasa da siyasi sistemde belli ölçüde başkanın otoriter rolü göze çarpmaktadır. Başlangıçta demokratik rejimlerin somut bir yansıması olarak ülkede çeşitli siyasi partiler faaliyet gösterse de kısa bir süre sonra rejim ‘otoriter’ hale gelmiş ve muhalif hareketler bastırılmıştır. Yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirinden bağımsız olarak gözükmesine karşın, Özbekistan'da rejimin “beka” kaygısı ve tehdit algılamalarına paralel olarak

¹⁶ Alkan, Haluk, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s.5.

¹⁷ Bkz. Alkan, a.g.e., s.5-14.

¹⁸ Aynı yerde, s.8.

¹⁹ Diamond, Larry, Elections Without Democracy Thinking about Hybrid Regimes, Journal of Democracy, Vol. 13, No: 2, 2002, s. 30.

²⁰ Rice, Susan E. – Patrick, Steward, Index of State Weakness in the Developing World, Brookings Institution, Washington, 2008, ss.10-11. http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/2008/2/weak%20states%20index/02_weak_states_index.pdf, (06.05.2012).

yargının siyasallaşması veya güçler arasında görev karmaşasının sıkça yaşandığı gözlenmektedir.

Otoriter rejimlerin temel özelliği olarak Özbekistan'da insan hakları ihlalleriyle ve zaman zaman da halka yönelik orantısız güç kullanımıyla karşılaşmaktadır. Bu durum, 2005 yılında Andican olayları gibi hafızlardan silinmeyen olayların yaşanmasına neden olurken; ülkenin itibarı da uluslararası alanda zedelenmektedir.²¹

Kerimov ve Muhalefet

Ülkede 8 Aralık 1992'de kabul edilen (2002'de revize edildi) Anayasa'ya göre, yasama, yürütme ve yargının ayrıldığı bir Başkanlık sistemi olduğu halde, Kerimov'un liderliği siyasi hayatın bütün yönlerini egemenliği altına almıştır.²² Kerimov'un yirmi yılı aşan yönetimi döneminde liderlik anlayışına bakıldığında; otoriter eğilimleri yüksek, demokratik sistemi özümsemekten uzak, baskı politikalarını ön planda tutan ve ülkeyi adeta demir yumrukla yöneten bir lider profiliyle karşılaşılır. Öyle ki, pek çok uluslararası çalışma gruplarınca hazırlanan raporlarda Özbekistan; özel sektör, insan hakları, siyasi katılım/siyasallaşma ve sivil toplum konularında Kerimov'un geniş bir kontrol sahası bulunduğu ve otoriter bir devlet olduğu tanımlamalarıyla ifade edilmektedir.²³ Özetle, Kerimov'un politikaları sonucunda uluslararası arenada Özbekistan'ın başta insan hakları olmak üzere pek çok konuda sicil dosyası hayli kabarık hale gelmiştir.

Sovyet sistemi içerisindeki 1980'li yıllar boyunca yaşanan yapısal değişimler ve demokratikleşme belirtileri Özbekistan'a da hızlı bir şekilde yansımış ve geçmişte silahlı yollarla yapılmak istenenler bu kez demokratik yollarla elde edilmek istenmişti. Bu bağlamda, hızlı bir şekilde teşkilatlanma yoluna giden Özbekistanlı aydınlar, bulunan göreceli serbestlik ortamından makro ölçekte faydalanmak arzusundaydı. Bu niyetle, aralarında Abdürrahim Polat ve Muhammed Salih (Madaminov Salay) gibi isimlerin de olduğu Türkçü siyasi eğilimleri olan bir grup aydın, 28 Mayıs 1989 tarihinde Taşkent'te Özbekistan "Birlik" Halk Hareketi'ni²⁴ kurmuştur. Ancak, Hareket'in yasallaşmak adına ilgili makamlara başvuruda bulunmasına karşılık kaydı yapılmamış ve "Toplumun bu teşkilata ihtiyacı yok" şeklinde bir ret cevabı almıştı.²⁵ Bu süreçte gayri resmi de olsa faaliyetlerine devam eden Birlik, bir dizi toplantı ve faaliyetlerde bulunmuş; Özbek Türkçesi'nin resmi dil olarak kabul edilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Ne var ki; söz konusu çalışmalar Özbekistan'ın sahip olduğu Türkçü tarihsel geçmişin de etkisiyle Kerimov'un Birlik yapılanmasının mevcut rejim ve iktidar için tehlike olduğu kanısına kapılmasına yol açacaktı. Bütün bunlara karşın, 17 Haziran 1990'da Birlik Partisi resmen kuruluyordu.

Birlik Hareketi'nin kısa sürede hızlı bir gelişme kaydetmesi, teşkilatlanmadaki başarıyı gösterse de tez zamanda ayrılıklara da neden olacaktı. Bu bağlamda Hareket'in kurucularından Polat ve Salih'in yolları ayrılıyor; Kerimov ise bu bölünmeden en kârlı

²¹ ABD Dışişleri Bakanlığı İnsan Hakları Raporu için bkz. Country Report on Human Rights Practices in Uzbekistan, <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2006/78848.htm>, (08.05.2012).

²² Nations in Transit-Uzbekistan (2003), Freedom House, 29 May 2003, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/473aff2ea.html>, (08.05.2012).

²³ Konuyla ilgili kapsamlı bir rapor için bkz. Pannier, Bruce, Uzbekistan, Nations in Transit 2011, Freedom House, 2011, ss. 605-618. <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2011>, (08.05.2012).

²⁴ Bazı kaynaklarda, Özbekistan "Birlik" Halk Hareketi'nin adı Özbekistan Halk Cephesi olarak da geçmektedir.

²⁵ Adıgüzel, Hüseyin, Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi, İnsan ve Demokrasi Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, s. 42.

çıkan taraf oluyordu. Salih Birlik'ten ayrılarak Nisan 1990'da Erk Hareketi'ni kurarken; Türkçü eğilimlerini devam ettirse de daha ılımlı bir çizgiyi benimsemiş, hükümetle diyalog yolları aramıştır. 20 Kasım 1991'de yapılan bağımsızlık döneminin ilk seçimlerine katılmayan Birlik, zamanla yer altına çekilmiştir. 1992 yılıyla birlikte Kerimov, ilk genel seçimlerde aldığı yüksek oy oranının da etkisiyle Birlik üzerindeki baskısını artırmıştır. Zira söz konusu baskıların ve siyasi engellemelerin sinyali seçim öncesinde verilmişti. Haziran 1992'de Birlik kurucuları Abdürrahim Polat ve Polat Ahun sokak ortasında hastanelik edilinceye kadar dövülürken; bu olaydan kısa bir sonra Polat Türkiye'ye sürgüne gönderilmiş, Ahun ise devlete karşı ihtilal hazırlığı yaptığı gerekçesiyle hapse atılmıştır.²⁶

Buna tezat olarak, daha ılımlı olan Erk'in kuruluşunun tasdik edilmesinin ardından Salih ilk seçimde Kerimov'un karşısında önemli bir başarı elde edip (1991'deki seçimlerde % 12 oy oranı) Meclis'e girdiyse de çok geçmeden muhalefete uygulanan baskılar dolayısıyla bir yıl sonra vekillik görevinden kendi isteğiyle feragat etmiştir. Siyasi faaliyetlerine meclis dışında devam eden Salih, Kerimov yönetiminin artan baskıları sonucu 1993'te Türkiye'ye iltica etmek zorunda kalmış; aynı yıl Erk Partisi de kapatılarak bütün mal varlığına el konmuştur.²⁷

Görüldüğü üzere, Kerimov'un bağımsızlık döneminin hemen başında muhalefete yönelik tutumu son derece sert olurken; bu bağlamda ilk olarak Türkçü partileri kendisine hedef olarak belirlemiştir. Zira halk nezdinde taban bulabilecek ve uzun vadede kendisine rakip olabilecek tek grup milliyetçilerdi. Birlik ve Erk partileri bu bağlamda Kerimov için ön plana çıkan tehditler olsa da aynı ideolojide ve daha küçük ölçekli sayılabilecek siyasi hareketlerden Türkistan Halk Hareketi ve Türkistan İslam Hareketi gibi partiler²⁸ de Kerimov'un baskıcı politikalarından nasibini almıştır. Ne var ki, bağımsızlığını bileğinin hakkıyla savaşıp kazanmamış olan devletler öbeğinin oluşturduğu Orta Asya'da, Birlik ve Erk partileri sadece Özbekistan'da değil; aynı zamanda Sovyet sonrası dönemde bölgedeki demokratik girişimler olarak ön plana çıkan hareketlerdi. Bu iki oluşum dışında çok partili demokratik sistem açısından ciddi bir girişimden bahsetmek güçtür.²⁹

1990'lı yılların hemen başında Kerimov'un iktidar paylaşımı içinde bulunduğu sosyal demokrat kimliğiyle ön plana çıkan Şükrullah Mirsaidov'un 1992 yılında "ülkede demokratik reformları gerçekleştirmek için atılan adımların yetersiz olduğunu" söyleyerek Kerimov'a rağmen cumhurbaşkanlığı yardımcılığından istifa etmesi önemli bir gelişme olmuştur.³⁰ Çok geçmeden Mirsaidov Kerimov yönetiminin kendisi aleyhindeki kampanyalarıyla boğuşmak durumunda kalmıştır. Kerimov ülkesinin demokrasiye geçiş için hazır olduğuna henüz inanmıyordu.³¹

1990'lı yılların ilk yarısında siyasi anlamda kendisinin önünü açmakla geçiren Kerimov, 1995 seçimleriyle beraber kendini çok daha rahat bir siyasi ortam içinde

²⁶ Türk, Fahri, Azerbaycan ve Orta Asya'da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007), Bilig Dergisi, Güz 2009, Sayı: 51, s. 219.

²⁷ Andican, Ahat, Değişim Sürecinde Türk Dünyası, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s.357; Roy, Olivier, The New Central Asia, New York University Press, 2000, s. 133.

²⁸ Birlik ve Erk dışındaki diğer Türkçü partiler için bkz. Türk, a.g.e., ss.222-224.

²⁹ An Assessment of Transnational Organized Crime In Central Asia, United Nations Office on Drugs and Crime, New York, 2006, s. 10.

³⁰ Nezavisimiya Gazetesi, 28.05.1994 'ten akt., İsmail, Cengiz, Muhammad Salih ve Özbekistan'da Demokratikleşme, Hasret Yayınları, 1994, <http://uzbekistanerk.com/trk/?p=311>, (08.05.2012). Ayrıca bkz. Ilkhamov, "The Limits of Centralization...", s.179.

³¹ Karimov, Kasym, Islam and Muslims in Russia Since The Collapse of The Soviet Union, Religion, State & Society, Vol. 24 No. 2/3, 1996, s.187.

bulmuştur. Potansiyel iki rakibin Türkiye'ye sürgün edilmesiyle beraber, ülkedeki muhalif kanat iyice sindirilirken; 1995 ve sonrasındaki seçimlerin formalite gereği yapıldığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Örneğin, 2000 yılında Kerimov'un 'sembolik' rakibi Abdulhafız Celalov'un seçim sonrasında kendisinin de Kerimov'a oy verdiğini söylemesi, seçimlerin ciddiyetini ve gelinen noktayı ortaya koymaktaydı.³²

1992 yılından itibaren Fergana'daki siyasal İslam yanlısı hareketlerin üzerine giden Kerimov, aşırı İslamcı hareketlerin rejimi tehdit eden bir boyu kazanmasını önlemek istemiştir. Zira mevcut iktidara alternatif olma iddiası taşıyan bu hareketlere karşı özellikle 2000 yılından sonra daha katı bir tutum takınılmıştır. Bu anlamda Kerimov'un 2010 yılına kadar söz konusu mücadelesinde epey mesafe aldığı söylenebilir. Halihazırda ülkeyi demir yumrukla yönetmeyi sürdüren Kerimov, devlet başkanlığı seçimlerinde karşısına çıkardığı göstermelik adayları yenerek ve sembolik temsiliyetten başka bir anlamı olmayan parlamentodaki parti sayısının fazlalığını³³ göstererek 'diktatör' eleştirilerinden kurtulmaya çalışmaktadır. Ne var ki, 2000 yılındaki seçimlerin akabinde 2002'de anayasada yapılan değişiklikle cumhurbaşkanının görev süresini 7 yıla çıkararak Kerimov, üst üste iki defa seçilme sınırını sabit tutsa da³⁴ 2007 yılında yapılan seçimlerde ilk defa bu uygulamadan yararlandığını ileri sürerek 2014 yılına kadar makamını korumuştur. 1991'den beri ülkeyi fiilen idare eden Kerimov'un salt bu yaklaşımı bile ülkesinde otoriter yönetimin varlığını kanıtlamaktadır.

Sivil Toplum ve Kerimov Rejimi

Modern sivil toplum yapılanması bağlamında da örgütlenme özgürlüğü bakımından Sovyet sonrası dönemde ülkede çok fazla yol kat edilemediği görülmektedir. Her ne kadar örgütlenme özgürlüğü temel bir hak olarak anayasal güvence altına alınmış olsa da; bu hakkın kullanılması Kerimov rejiminin inisiyatifine kalmıştır. Aslına bakılırsa, sivil toplum bilincinin bir toplumda yerleşmesi ve gelişmesi için işlevsel bir serbest piyasa ekonomisinin yanı sıra hukukun üstünlüğü prensibinin ülkedeki yönetim sisteminde egemen olması esastır.³⁵ Özbekistan'da ise buna tezat bir durum mevcutken; Kerimov'un yeni dönemdeki yönetim politikalarını Soğuk Savaş sonrasının galip ve hâkim ideolojisi olan kapitalizm ile uyumlaştırma çabaları belirlemiştir. Bu durum ülkede kendine özgü bir yapı ortaya çıkarmıştır. Özetle, sivil toplumun gelişmesi ve söz konusu mantığın yerleşik bir görünüm kazanması demokrasinin ve ifade özgürlüğünün tesis edildiği bir sistemde kendisini gösterir. Özbekistan'daki hâkim yapı ve Kerimov yönetimi döneminde bunun gerçekleşmesinin pek mümkün olmadığı görülmektedir.

Siyasi ve sivil toplum örgütlenmelerinin yanı sıra ifade özgürlüğü konusunda totaliter bir eğilim izleyen Özbekistan'da, 2010 yılı verileri itibariyle aralarında

³² Maksat Seçim Olsun, Milliyet, 11 Ocak 2000, <http://www.milliyet.com.tr/2000/01/11/t/dunya/dun01.html>, (09.05.2012).

³³ 27 Aralık 2009 tarihinde yapılan parlamento seçimlerindeki genel durumu gösteren AGİT Raporu için bkz. Republic of Uzbekistan, Parliamentary Elections, 27 December 2009, OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report, Office for Democratic Institutions and Human Rights, Warsaw, 7 April 2010, <http://www.osce.org/odihr/elections/67597> (09.05.2012); ayrıca, ülkede faaliyet gösteren siyasi partiler için bkz. Karaağaçlı, Abbas, Özbekistan'ın Siyasi Yapısı, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi (TURANSAM), 18 Ocak 2012, <http://www.turansam.org/makale.php?id=4110>, (09.05.2012).

³⁴ Hâlihazırda yürürlükte olan Özbekistan Anayasası'nın 90. maddesinin 1. ve 2. bentleri için bkz. Constitution of The Republic of Uzbekistan, The Governmental Portal of The Republic of Uzbekistan, <http://www.gov.uz/en/constitution/> (10.05.2012).

³⁵ Pottenger, John R., Civil Society, Religious Freedom, and Islam Karimov: Uzbekistan's Struggle for a Decent Society, Central Asian Survey, March 2004, Vol.23, No: 1, s. 59.

gazetecilerin de yer aldığı 40 kişi, siyasi tutuklu olarak hapisanelerde bulunmaktadır.³⁶ Özbekistan'da bahsedilen özgürlüklerin kullanım sahası ise, Taşkent yönetimin çizdiği sınırlar ve onun içeriği kapsamındadır. İşin ilginç yanı Kerimov, *İdeal Nesil Arzusu* isimli kitabında “gayeyi, fikri yasak ederek veya ceza vermekle ortadan kaldıramayız” demektedir.³⁷ Bu noktada, eylem ve söylem arasında net bir uçurum olduğu görülmektedir.

Ülkede basın-yayın faaliyetlerine değinmek gerekirse, Kerimov denetiminin bu noktada da kendisini gösterdiği söylenebilir. Ülke genelinde yayın yapan Uztv 1, Yaşlar kanalı, TTV ve Uztv 4 isimli devlet televizyonunun dışında ulusal düzeyde yayın yapan istasyon bulunmamaktadır. Her ne kadar radyo yayını konusunda en azından göreceli bir bolluk varsa da bunların denetimi de yine Kerimov'un memurlarının kontrolü altındadır. Yabancı haber ajanslarından Anadolu Ajansı, BBC, Voice of America, AP gibi kurumlar başta olmak üzere çeşitli ajanslara faaliyet izni verilse de; daha ziyade devletlerin resmi ajansları kayırlamak istenmiştir. Öte yandan, gazete yayınları konusunda ise gazetelerin yüzde 76'sının devlet kontrolünde olduğu görülmektedir.³⁸

Kerimov'un Özbek Ulusal Kimliğine Bakışı

Özbekistan'da ulusal kimlik oluşum politikaları Soğuk Savaş sonrası dönemde Kerimov'un öncelikleri bağlamında, devlet yönetimini temellendirerek ulusuna çizdiği yeni kimlik profilinin teşhir edilmesi açısından önem taşımaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında Sovyetler Birliği Orta Asya coğrafyasında bağımsızlık mücadelelerini bastırdıktan sonra, önce buradaki Türk halkları kendi aralarında bölüp onları farklılaştırırken; sonra verilen bu kimliklerin oturması için yerelleştirme (korenizatsiya)³⁹ işlemine başlamıştı. Böylece Orta Asya'da olası bir Türk birlikteliğinin ve cephesinin kısmen de önüne geçilmek istenmiş ve Moskova yönetimi bunda makro ölçekte başarılı da olmuştur. SSCB'nin söz konusu siyasetinde Marksizm'in Allahsızlaştırma politikasından randıman alamadığı görülürken; bilhassa Özbekistan'da bunun başarısızlığı daha belirgin olmuştur.

1970'li ve 80'li yıllarda Özbek gençliğinin ulusal bilincinin artışında gözle görülür bir kıpırdanma yaşanmıştır. Sovyetler Birliği dağılma arifesine geldiğinde, ulusal bilincin gelişmesinin yanı sıra, söz konusu dönem itibarıyla ısrarcı taleplerin varlığı da dikkat çekmektedir. Özbek diline ulusal statü verme meselesi sıkça tartışılan gündem maddesi haline gelirken; bu madde Ekim 1989'da yerine getirilmiştir.⁴⁰ Bu noktada söz konusu maddenin kabul edilmesinin en çok kırsal bölgede yaşayan Özbekleri mutlu ettiğini belirtmek gerekir. Komünizmin milli kimlik üzerindeki olumsuz etkisi kırsalda yaşayan bu insanlarda kendisini çok fazla göstermezken; bilakis kendi benliklerine sahip oldukları şeklinde bir imaj çiziyorlardı.

Bağımsızlık elde edildikten sonra, Özbekistan kamuoyunda yeni dönemde ulusal kimlik politikalarının ne yönde olduğuna yönelik bir takım tartışmalar kendisini gösterse de bu bağlamda tartışma ölçeğinin dar kapsamlı tutulduğu görülmektedir. Bununla beraber, konunun şekillenmesine ilişkin tartışmalar daha ziyade dil ve alfabe üzerine gerçekleşiyordu.⁴¹ Alfabe konusunda çeşitli tartışmalar yaşanırken, 1993 yılında kabul

³⁶ The Brief List of Political Prisoners in Uzbekistan, Association Droits de l'Homme en Asie Centrale, 1 Ekim 2010, ss.1-5.

³⁷ Kerimov, İslam, İdeal Nesil Arzusu, Haz. Taner Aydoğan-İsmail Bilen, Mega Basım, İstanbul, 2000, s. 35.

³⁸ Uçar, a.g.e., ss.179-181.

³⁹ Yerelleştirme (Korenizatsiya) işlemi için bkz. Pultar, a.g.e., ss.28-31.

⁴⁰ İlkhamov, Alisher, Özbek Kimliğinin Arkeolojisi, Ağır Gökyüzünde Kanat Çırpamak, der. Gönül Pultar, Tetragon Yayınları, İstanbul, 2012, s.234.

⁴¹ Aynı yerde, s.235.

edilen bir kanunla yazı dilinde Latin harflerinin kullanılması kabul edilmiştir. Yeni dönemde daha milliyetçi eğilimde bulunan Taşkent yönetimi, ulusal kimliğinin oluşturulması sürecinde Rus, Fars ve Arap unsurların etkisinden sakınmak niyetinde olmuştur. Aslında Kerimov'un önünde alfabe seçimi konusunda çok fazla alternatif bulunmuyordu. Böylece Latin harflerine geçiş başlamıştır. Öte yandan, bu durum kendi içinde bir sıkıntıyı da ortaya çıkarmıştır. Latin harfleriyle öğrenim gören genç nesil Kiril harfleriyle yazılı olan Özbek edebiyatını okumaktan ve değerlendirmekten mahrum kalmıştır.⁴² Ne var ki; Moskova'nın kültür ekseninden hızlı bir uzaklaşması için Latin harflerinin seçimi bu bağlamda stratejik bir hamle olmuştur. Özbekçenin resmi dil ve Latin harflerinin hâlihazırda kullanılan yazı dili olmasına karşın, Rusça başta kamu kurumları olmak üzere şehirlerde halen daha yaygın olarak kullanılmaktadır.⁴³

Özbekistan'ın etnik yapısının homojen görüntüsü nedeniyle, yeni dönemde ulusal kimlik politikalarının oluşturulmasında diğer emsal bölge ülkelerine - özellikle Kazakistan'a - göre çok daha rahat hareket etmesi gerekiyordu. Ancak durumun pek de öyle olmadığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak adımlar hızla atılmış olsa da uzunca bir süre Sovyet boyunduruğu altında kalan ve sistematik olarak kültürel kimliği değiştirilmek istenmiş olan bir toplumun yıllar sonra kendisine verilmek istenen bir kimliği hemen kabul etmesi mümkün olmuyordu. Dolayısıyla, izlenen milli kültür politikasında biraz daha zamana ihtiyaç vardı. Yeni dönemde, kısa bir süre öncesine kadar ideolojilerin etkisinden kalmış olan Özbek toplumuna kimliğinin oluşumu için yeni bir ideolojinin verilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Özbekistan lideri İslam Kerimov'un yeni bir ideolojinin toplumda yerleşmesi için en istekli lider olduğu dikkat çekmektedir.⁴⁴ Bağımsızlık döneminde Özbeklerin kendi kimliğine sahip çıkması için Kerimov, bağımsızlık ruhunu yeni dönemde sıkça vurgulama yoluna giderken; hayli milliyetçi söylemler de kullanmıştır.⁴⁵

1993 yılına kadar dil ve alfabe konularındaki kararlarla milli kimlik politikalarına ilişkin kesin adımlar atılmıştır. Bunun gerçekleşmesindeki en önemli kilometre taşı hiç şüphesiz, Orta Asya'da bağımsız olan diğer Türk cumhuriyetlerine nazaran Özbekistan'da Türkçülerin daha fazla etkin olmasıdır. Aslında, Kerimov da bu noktada kamuoyunun taleplerine paralel politikalar takip etmiştir. Yeni dönemde ulusal kimliğin oluşturulmasına ilişkin öncelikler hususunda yönetici elitler ile entelektüeller arasında mutabakat mevcuttu. İzlenen politikalar bağlamında konuyu değerlendirmek gerekirse, Kerimov ülkedeki etnik ve dini yapıdaki homojenliği göz önüne alarak, yeni Özbekistan'ın yapılanmasını ulus-devlet anlayışı çerçevesinde şekillendirmek istemiştir. Öte yandan, yeni oluşturulan ulus-devlet konusunda kamuoyunun hemfikir olmasına karşın, söz konusu kavramın niteliğine ilişkin görüşler ileri sürülmüştür. Yeni Özbekistan'da etnisiteyi temel alan bir anlayışın mı; yoksa vatandaşlık bağlarını esas alan yaklaşımın mı hâkim olacağına yönelik tartışmalar henüz netlik kazanmamış olarak değerlendirilse de⁴⁶ Kerimov etnisiteye bağlı katı bir milliyetçilik yerine; vatanseverlik temelinde yükselen ılımlı bir milliyetçiliği tercih etme eğiliminde olmuştur.⁴⁷

⁴² Aynı Yerde, s.235.

⁴³ Uçar, a.g.e., s.159.

⁴⁴ Matveeva, Anna, Democratization, Legitimacy and Political Change in Central Asia, International Affairs, 75, I, 1999, s. 29.

⁴⁵ Kerimov, a.g.e., s.112.

⁴⁶ Ilkhamov, "Özbek Kimliğinin Arkeolojisi", s.236.

⁴⁷ Kerimov, a.g.e., s.38.

Özbekistan'ın milli kimliğinde dinin ayrılmaz bir yeri olduğuna inanan Kerimov, Özbekistan halkını dininden ayrı tasavvur etmemekte; dini değerler ve İslami düşünceler olmaksızın Özbeklerin özünden kopacağını düşünmektedir. Özbekistan'da laik bir yönetim sistemi bulunmakla birlikte, Kerimov'un bu konuda tutarlı bir politika izlediği söylenebilir. *İdeal Nesil Arzusu* isimli kitabında İslam dini ile İslami köktencilik arasındaki farkın ayırıcına varılmadığını belirten Özbekistan lideri, İslam dini adı altında yapılan terörizme prim vermemekte; bu konuda kesin bir duruş sergilemektedir.⁴⁸ Diğer taraftan, Kerimov'un katı laik duruşu toplumsal hayatta pek çok sorunun yaşanmasına da neden olmaktadır. Örneğin, toplum içerisinde sakallı veya başörtülü bir şekilde dolaşmak hapse atılmak için yeterli bir gerekçe olurken⁴⁹, bu durum rejimin katı duruşunu somut bir şekilde göstermektedir.

Kerimov, yeni dönemde Özbek kimliğinin oluşturulması bağlamında lider olarak fiilen sorumluluk üstlenmiş ve uygulamalara katılmıştır. Özellikle milli gayeye bağlı ideal bir gençlik yetiştirme arzusunda olan Kerimov, Özbekistan eğitim-öğretim politikalarıyla bilfiil ilgilenmiş; programların yapılandırılmasına ve uygulanmasına büyük önem vermiştir. Bunun yanında halka milli bir amaç da biçen Kerimov, milli gayenin şekillenmesi sürecini vatansever kişilerin düşünceleri ve Özbekistan milli tarihine ve bütün insanlığın gelişmesine katkı koyan kişilerin görüşlerinden faydalanmak gerekliliği prensiplerine dayandıran Kerimov; içeriğinde geleneklere bağlılık, vatanseverlik, hümanizm, çoğulculuk ve tarihten esinlenme gibi kavramlara yer vermektedir.⁵⁰ Kerimov, milli gayenin gerçekleşmesi için milli kadrolar yetiştirilmesi gerektiğine ve bunun belli bir program dâhilinde olması gerektiğine inanmaktadır.

Kerimov'un Etnik Gruplara Bakışı

Fergana Vadisi'nde Ahıska Türkleri ile Özbekler arasında Haziran 1989'da yaşanan olaylar, ülkede büyük infial yaratırken; Fergana Vadisi'nin etnik açıdan karmaşık bir yapıda bulunması ilerleyen dönemlerde bölgenin gerginliklerle anılmasına neden olacaktı. Joseph Stalin'in nüfus hareketliliği politikaları kapsamında Orta Asya'ya sürgün edilen Ahıska Türkleri, 1944 yılında bölgeye gelmiş olsalar da; aslında Özbekler tarafından çok da sıcak karşılanmamışlardı.⁵¹ Ancak yine de 45 yıl bir arada yaşayan Özbekler ve Ahıska Türkleri arasında şiddet olayları yaşanmamıştı.

Fergana olaylarının ortaya çıkış nedenleri bugün halen tartışlagelen bir konu olarak dikkat çekerken; pek çok kaynak KGB bağlantılarını işaret etmektedir. Zira 1989 yılında Gürcistan ve Özbekistan'da SSCB'den ayrılmaya yönelik talepler artmıştı. Sovyet yetkililer Ahıska Türkleri meselesini Gürcülere yönelik bir baskı unsuru olarak kullanmak isterlerken; Özbekistan'da artan Rus düşmanlığının etkisini Ahıska Türkleri üzerine yönlendirerek, Özbek gençlerin ellerine verdikleri silahlarla etnik çatışmaların başlamasına zemin hazırlamışlardır.⁵² Görüldüğü üzere, Fergana olayları planlı bir çerçevede perde arkasında Moskova aktörlüğünde gerçekleşmiştir. Olaylar sonucunda yüzden fazla kişi hayatını kaybederken; 800'den fazla kişi yaralanmış⁵³; yüz binin üzerinde insan da göçmen

⁴⁸ Aynı yerde, s.51.

⁴⁹ Özbekistan'da Diktatörlük Rejimi Var, Time Türk, 20 Mayıs 2012, <http://www.timeturk.com/tr/2012/05/19/ozbekistan-da-diktatorluk-rejimi-var.html>, (06.06.2012).

⁵⁰ Bkz. Kerimov, a.g.e., ss.36-38.

⁵¹ Seferov, Rehman – Akış, Ayhan, Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 24, 2008, s. 400.

⁵² Topal, Coşkun, Güney Kafkasya'da İstikrar ve Ahıskalıların Vatana Dönüş Sorunu, Turkish Studies, Vol.3, No.7, Fall 2008, s. 627.

⁵³ Zaman Gazetesi, 19 Aralık 1989.

durumuna düşmüştü. Olayların failleriyle ilgili olarak SSCB bünyesinde yapılan yargılamalar sonucunda 225 kişi tutuklanırken; bunların arasında 210 kişinin Özbek olması dikkat çekmektedir.⁵⁴

Fergana olayları esnasında Birlik hareketinin önde gelen isimlerinden Polat ve Salih bölgeyi ziyaret ederlerken; konuyla ilgili olarak Kerimov yönetiminin acil olarak inisiyatif almalarını talep etmişlerdir. Öte yandan, Kerimov Özbekistan'da söz konusu dönemde parti sekreteri olan Refik Nişanov'u bölgeye göndermiştir. Nişanov bölgedeki parti yetkililerini sert bir şekilde eleştirirken; bir gün sonra ise Moskova'da Milletvekilleri Kongresi'nde konuyla ilgili olarak açıklamalarda bulunmuş ve çatışmaların "çilek yüzünden çarşıda çıkan bir kavga nedeniyle yaşandığı" şeklinde açıklama yapmıştır.⁵⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere, Kerimov yönetimi olayları dünyaya farklı bir şekilde lanse etme eğiliminde olmuştur.

Kırgızistan'ın Özbekistan sınırında yer alan Oş şehri Özgen kasabasında, Fergana'daki olayların tam bir yıl sonrasında 1990'da patlak veren olaylarda Özbeklerle Kırgızlar birbirine girerken; yaşanan olayların bilançosu yüzlerce ölüyle ifade edilmekteydi.⁵⁶ Olayların yaşanmasında söz konusu bölgenin etnik yapısının karışık olmasının rolü büyük olmakla birlikte, farklı etnik gruplardan insanların bir arada yaşadığı bölgelerde Özbeklerin bu dönemde saldırgan bir tutum izledikleri imajı ortaya çıkmıştır. Olaylar başlamadan birkaç gün önce Abdürrahim Polat, Polat Ahun'la birlikte, Kerimov'la konuyu görüşmek üzere, cumhurbaşkanlığı sarayına gitmiş olsalar da; yetkililer Kerimov'un ertesi gün başlayacak olan Komünist Parti Kurultayı ile meşgul olduğunu ileri sürmüşler ve görüşmenin yapılmasını engellemişlerdir.⁵⁷ Oş'ta çatışmalar başladıktan sonra, Gorbaçov'un danışmanı ünlü Kırgız Cengiz Aytmatov 4 Haziran 1990'da Polat'ı Moskova'dan arayarak bölgeye beraber gitmeyi teklif etmiş, ancak Kerimov hükümeti Polat'ın gidişinin önüne geçmiştir.⁵⁸ Aslında Kerimov, bu noktada stratejik bir hamle yapmıştı. Zira Polat'ın olayları durdurması kuvvetle muhtemel olduğundan, bu noktada kazanacağı ünü en başında önlemiştir.⁵⁹ Olaylar yatıştıktan sonra, konunun SSCB Parlamentosu'na taşınmasıyla ilgili olarak Birlik hareketinin hayli etkin girişimleri olduysa da; başlangıçta Kerimov, Kırgız lider Askar Akayev ve Moskova yönetimi buna yanaşmamıştır. Ancak kamuoyunda konuyla ilgili talepler yükselince, Kerimov geri adım atmıştır. Moskova'nın konuyu parlamento gündemine almasını sağlayan Kerimov'un bu girişimi sonucu, mesele komisyona devredilirken; buradan da sembolik ve uzlaştırıcı bir karar çıkmıştır.⁶⁰

Oş bölgesinde ilerleyen süreç içerisinde zaman zaman etnik gerginlikler yaşanırken; en son Haziran 2010'da bazı kışkırtıcıların teşvikiyle iki grup arasında etnik çatışmalar yaşanmış ve yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir. Aslına bakılırsa, Oş bölgesinde yaşanan olayların derin bir tarihsel geçmişi bulunmaktadır. Ancak, özellikle 1990 sonrası süreçte stratejik dönemeçlerin arifesinde bu tarz çatışmaların yaşanması bir takım senaryoların uygulamaya konmak istenmesiyle yakından ilgili olduğu izlenimini

⁵⁴ Uravelli, Orhan, Fergana Felaketi: 20 Yıl Önce, 20 Yıl Sonra, Bizim Ahıska, Sayı:13, s.18.

⁵⁵ Yusupov, Boris, Tanığın Dilinden Fergana Olayları, çev. Orhan Uravelli, Bizim Ahıska, Sayı:17, s. 17.

⁵⁶ Sarı, Yaşar, Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakıyev'in Düşüşü, OAKA, Cilt:5, Sayı:9, 2010, s.32.

⁵⁷ Adıgüzel, a.g.e., s. 92.

⁵⁸ Aynı yerde, s. 93.

⁵⁹ Aynı yerde.

⁶⁰ Konuyla ilgili olarak Birlik hareketinin yürüttüğü çalışmalar ve meselenin gündeme getirilmesi süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adıgüzel, a.g.e., ss.100-102.

vermektedir. Zira kardeş iki halkın birbirine düşürülmesi ancak bölge üzerinde emelleri olan aktörlerin işine gelirdi.

Kerimov'un, 2010 Oş krizinde son derece temkinli bir tutum izlediği görülmektedir. Bu dönemde Taşkent ve Bişkek eksenindeki ilişkiler fazlasıyla gerilse de; Kerimov'un tansiyonu düşüren ve sağduyulu açıklamaları, gerilimin yükselmesini önlemiştir. Olayların arkasında farklı aktörlerin olduğunu düşünen Kerimov, şiddete şiddetle karşılık verilemeyeceğini belirterek şu açıklamayı yapmıştır: *"Biz büyük milletiz, binlerce yıldır yan yana yaşadığımız Kırgız halkı ile ortak dil bulmaya ve kendi sorunlarımızı çözmeye kadiriz."*⁶¹ Kerimov'un bu politikası Bişkek yönetimini memnun ederken; 1990 ve 2010 yıllarında meydana gelen etnik çatışmalarda sergilediği barışçıl yaklaşımı nedeniyle de Kırgızistan devlet nişanına aday gösterilmiştir.⁶²

Özbekistan'ın Fergana bölgesinde yer alan Andican şehrinde Ekremiler adında bir grubun üyesi oldukları gerekçesiyle yirmi üç yerel iş adamının terör suçuyla yargılanmasını bölge halkının protesto etmesiyle 12-13 Mayıs 2005 tarihlerinde başlayan olaylarda, Özbek kolluk kuvvetlerinin halka ateş açması sonucu yüzlerce insan hayatını yitirmiştir. Andican'da yaşanan olaylar özellikle uluslararası camiada büyük yankı bulurken; Kerimov ise, toplumsal rahatsızlığın yaygınlaşmakta olduğu görmezden gelerek, uygulanan otoriter politikaların sorunları giderdiğini göstermek eğiliminde olmuştur.⁶³ Kerimov'un gösterileri şiddet kullanarak bastırmasında eski Sovyet coğrafyasında yaşanan renkli devrimlerin rol oynadığı da ileri sürülebilir. Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da yaşanan iktidar değişiklikleri Kerimov'un tehdit algılamasına yol açmış; bu noktada ulusal ve uluslararası kamuoyuna adeta kendisini devirmenin sanıldığı aksine hiç de kolay olmayacağı mesajını vermek istemiştir. Bu bağlamda sivil halka yönelik orantısız güç kullanmak çekinmemiştir. Andican olayları, Kerimov'un iç politikada otoriter eğilimlerini daha da artırmasına neden olurken; Özbekistan dış politikasında da yeni bir sayfa açmıştır. Bu bağlamda Kerimov dönemi Özbekistan dış politikasının da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kerimov'un Dış Politika Yaklaşımı

Uluslararası sistemin Soğuk Savaş sonrası dönemde en kritik bölgesinin merkezi olarak ön plana çıkan Özbekistan, Amerikalı jeopolitikçi Zbigniew Brzezinski'ye göre, Avrasya'daki büyük satranç tahtası içinde kalpgâhı (*heartland*) teşkil etmektedir. Dolayısıyla, Kerimov'un dış politikada yönelimlerini belirlemesi hiç de kolay olmamıştır. Yeni dönemde Özbekistan dış politikasına bakıldığında ülkedeki iç politik gelişmelere paralel olarak Kerimov ülkesinin dış politikasını üç ana sacayağına oturtmuştur. Bu sacayakları şunlardır:⁶⁴ Ülkede Özbek egemenliğinin kurulması ve korunması, ülke içi politik istikrarın tesis edilmesi, ekonomik reformlar konusunda kademeli bir tutum izlenerek, hızlı ekonomik liberalleşmeden kaynaklanabilecek istikrarsızlaştırıcı kısa vadeli sosyo-ekonomik dengesizliklerden sakınılması. Kerimov yönetimi dış politikasını şekillendirirken siyasi ve ekonomik açıdan kendi içsel istikrarını ve egemenliğini tesis etmeyi öncelikli olarak görmüştür. Bu bağlamda yeni dönemin hemen başında dış politik

⁶¹ Aksu, A. Işık, Kerimov'dan Birlik Mesajları, Türk Ocakları Genel Merkez İnternet Sitesi, 9 Temmuz 2010, <http://www.turkocagi.org.tr/exweb/modules.php?name=Yorumlar&pa=showpage&pid=574> (13.05.2012)

⁶² Cihan Haber Ajansı, 31 Aralık 2010.

⁶³ Demirtepe, Turgut, "Bir Milat Olarak Andican Olayları, USAK Stratejik Gündem, 17 Mayıs 2006, <http://www.usakgundem.com/yazar/315/bir-milat-olarak-andican-olaylari.html> (13.05.2012).

⁶⁴ Ömer Göksel İşyar, Avrasya ve Avrasyacılık, Dora Yayınları, Bursa, 2010, s. 214.

yöneliminde Moskova eksenine uzak durmayı tercih etmiş ve uluslararası aktörlerle ilişkilerini geliştirerek dış politikasında çok yönlü bir eğilimde olmuştur.

Kerimov, SSCB dağıldıktan sonra, Moskova'ya bir süre uzak durmaya çalışsa da; yine de tam anlamıyla Moskova'ya sırtını dönmemiştir. Hatta 1993 yılında Batı tarafından da desteklenen muhalefetten tehdit algıladığı bir dönemde, Türkiye'yi Salih olayı nedeniyle suçlayan Kerimov, sallanan iktidarını güvence altına almak için Mart 1994'te Rusya ile gizli bir anlaşma yapmış ve Rus ordusundan iktidarının tehlikeye girmesi halinde yardımda bulunacağı teminatını almıştı.⁶⁵ Buna karşın yeni devlet, siyasi ve ekonomik bağımsızlık meselesini dış politikasının temeline oturtmuş ve bu bağlamda, Rus askeri üslerinin Özbekistan topraklarına yerleşmesine müsaade etmemiştir. Zira Moskova yönetimi özellikle Boris Yeltsin'le beraber devlet başkanlığı sorununu çözmesiyle birlikte, 1993 başlarında ilan ettiği Yeni Dış Politika Doktrini'ne paralel olarak "yakın çevre" ile ilişkiler bağlamında çok geçmeden Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) tesis etmiş ve eski Sovyet coğrafyasında yeniden etkin olmak istemiştir. Kerimov yönetimi, BDT merkezli bütünleşme fikrine soğuk bakarken; daha ziyade ikili ilişkilere önem vermiştir. Bu açıdan Özbekistan Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'dan uzak duran eski SSCB ülkelerden biri olmuş ve 1990'lı yıllarda ABD'nin Orta Asya'daki temel dayanaklarından biri haline gelmiştir. Ancak yine de Rusya'yla bağlarını tam anlamıyla koparma eğiliminde olmamıştır. Çeşitli soru işaretlerine karşın BDT'ye kurucu üye olarak dâhil olan Kerimov yönetimi, topluluk içerisinde eski Sovyet cumhuriyetlerinin (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova) bağımsızlık ve egemenliklerini güçlendirmek için oluşturdukları siyasi, ekonomik ve stratejik müttefikliği öngören GUAM'ın⁶⁶ kurulmasını desteklemiş; hatta belli bir dönem (1999-2005) de fiilen bu örgütlenme bünyesi içinde yer almıştır. Kerimov'un BDT'ye ilişkin temel kaygısı, Rusya'nın bu örgütün askeri gücünü yönlendirmek suretiyle bu ülkeler üzerinde etki kurabileceği noktasında düğümleniyordu.⁶⁷ Kerimov bu tutumunu günümüze kadar sürdürürken; Rusya'nın tekil anlamda bölgede askeri bir güç olarak ön plana çıkmasına dair kaygılarını pek çok kez dile getirmiştir.

Askeri anlamda daha çok salt Rusya ile değil; bölgesel ve çok taraflı oluşumları tercih eden Kerimov, 'Avrasya'nın NATO'su' olarak değerlendirilen Kolektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalamıştır. Hatta öyle ki, söz konusu anlaşma Özbekistan'ın başkentinde tesis edilmiştir. Anlaşma 1994'te örgüt (Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü - KGAÖ) haline dönüştürülürken; Taşkent yönetimi 1999'da örgütten ayrılmış; 2006 yılında yapılan zirvede geri dönmüştür.⁶⁸ Bu bağlamda, Kerimov yönetiminin Rusya merkezli örgütlenmelere yönelik uluslararası ilişkiler teorileri kapsamında '*Sarhoşun Yürüyüşü Modeline*'⁶⁹ benzetilebilecek bir yaklaşım içinde olduğu görülmektedir. Birkaç yıl içerisinde değişen kararlar başta Moskova olmak üzere, söz konusu örgütler nezdinde Özbekistan'ın samimiyetine ilişkin bir takım soru işaretlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Aslında, Kerimov'un dış politikada bu denli radikal kararlar almasının arka

⁶⁵ Aynı yerde, s.213.

⁶⁶ GUAM'ı tesis eden BDT bünyesindeki söz konusu ülkelerin Rusya'nın yeni dönemdeki niyetlerine ilişkin sorgulamaya gitmeleri üzerine, Rusya yeni Dış Politika Doktrini kapsamında baskı politikalarına başvurmaktan kaçınmamıştır. Bu noktada, GUAM üyesi ülkelerde karışıklıklar çıkarmak ve ardından bu sorunları çözümü için kurtarıcı rolü üstlenmek Moskova'nın temel yaklaşımlarından biri olmuştur. Bkz. Elnur Hasan Mikail, Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 255.

⁶⁷ Ülkü, a.g.e., s. 278.

⁶⁸ Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü Resmi İnternet Sitesi, http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm (15.05.2012).

⁶⁹ Sarhoş Yürüyüşü Modeli için bkz. Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, ss.550-551.

planında renkli devrimler ve Batılı devletlerin Andican olaylarına yönelik gösterdiği reaksiyonlar vardır. 2005'te GUAM'dan ayrıldığında, Gürcistan'da ve Ukrayna'da renkli devrimler çoktan yaşanmış ve Kırgızistan'da da kendisini hissettirmeye başlamışken; Kerimov 'sıra bana geliyor' endişesine kapılmış ve bu bağlamda dış politik vizyonunda Moskova'yla ilişkilerin iyileştirilmesine özel önem vermiştir. Öyle ki, Ekim 2005'te Rusya'yı ziyaret eden Kerimov Putin'in doğum gününü kutladıktan sonra, kendisine bir dizi övgüde bulunmuş ve kendisine şunu söylemiştir: "Biz Rusya'nın ne olduğunu anlıyoruz. Rusya'nın sadece kendisi için değil, eski Sovyet coğrafyası denilen ülkeler için de ne anlama geldiğini çok iyi biliyoruz. Rusya önemli bir bütünleşme merkezi haline geldi. Andican'daki olaylar bir kez daha kimin ne olduğunu gösterdi. Rusya ve Özbekistan sadece stratejik ortak olarak kalmamalı, aynı zamanda ittifak ilişkisi de geliştirmeli. Buna ihtiyacımız var".⁷⁰ Diğer taraftan, Andican olayları yaşandıktan kısa bir süre sonra (25 Mayıs 2005) Çin'i ziyaret eden Kerimov'a Pekin yönetimince güçlü bir destek verildiği görülmektedir.⁷¹ Çin yönetimi Andican konusunu Özbekistan'ın bir iç meselesi olarak gördüğünü olayların başlangıcından itibaren dile getirmiştir.

Öte yandan, Özbekistan Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin Orta Asya politikasının şekillenmesinde en stratejik aktör olarak ön plana çıkmıştır. Moskova'yı dengelemek adına Washington ile işbirliğine sıcak bakan Kerimov, bölgedeki Rus hamlelerine karşı, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren giderek bu ülkeye karşı iddialı bir muhalif durumuna gelmişti.⁷² Öyle ki, Özbekistan 1990'lı yıllar zarfında NATO ile 'Barış için Ortaklık' Anlaşması'nı imzalamış ve ardından bazı tatbikatlarda fiilen yer almıştır.⁷³ Moskova ekseninden uzaklaşmak arzusunda olan Kerimov'u Rusya'yla ilişkileri siyasi bağlamda zayıflatmıştır.⁷⁴ Tam da bu noktada, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Afganistan'ı işgal ederek bölgeye yerleşmesi, sadece Özbekistan'a değil; aynı zamanda Rusya ve Çin arasına sıkışmış olan bölge ülkelerine stratejik avantajlar sağlarken; bu ülkeler Moskova ve Pekin'e duydukları güvensizliği Washington yönetimi ile aşmaya çalışmışlardır.⁷⁵ Bunun doğal bir sonucu olarak Kerimov yönetimi, ABD'ye askeri üs izni vermekten kaçınmamıştır. Zira bölgedeki aşırı İslamî grupların terörist faaliyetleri Özbekistan'a yönelerek genel anlamda bölgesel güvenlik ve istikrar için tehdit oluşturmaya başlamıştı. Bu bağlamda, ABD'nin bölgedeki askeri varlığı Kerimov'un çıkarları doğrultusunda olan bir husustu.

Ne var ki, 2005 yılında Özbekistan'da yaşanan Andican olayları Taşkent yönetiminin bu kez hızla Washington ekseninden uzaklaşmasına neden olacak ve Kerimov'u KGAÖ ile Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi oluşumlarla işbirliğine sevk edecekti. Aslında ABD, Andican olaylarına ilişkin cılız bir tepki vermiş, bölgedeki stratejik çıkarları gereği üst perdeden eleştiride bulunmaktan kaçınmıştı.⁷⁶ Ancak bu durum

⁷⁰ Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2005.

⁷¹ Uzbek's Karimov to Visit China, 25 Mayıs 2005, <http://www.spokesman.com/stories/2005/may/25/uzbeks-karimov-to-visit-china/> (16.05.2012).

⁷² Brzezinski, Zbigniew, The Grand Chess Board, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, Basic Books, New York, 1997, s.144.

⁷³ Konuyla ilgili olarak NATO'nun resmi internet sitesinde yer alan rapor için bkz. Menteshashvili, Albert, Security and Foreign Policy in Central Asian and Caucasian Republics, s.5-6, <http://www.otan.nato.int/acad/fellow/97-99/menteshashvili.pdf>, (18.05.2012).

⁷⁴ Aynı yerde, s. 7.

⁷⁵ Çolakoğlu, Selçuk, 11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri, OAKA, Cilt:1, Sayı:2, s.49.

⁷⁶ Andican olaylarına ilişkin ABD'den beklediği desteği göremeyen Kerimov, ülkesinde Soros Vakfı'nın faaliyetlerini durdururken; renkli bir devrime yol açabileceğini düşündüğü sivil toplum örgütlerinin de faaliyetlerine son vermiştir. Bkz. İşyar, a.g.e., s.219.

Kerimov yönetimini tatmin etmekten çok uzak olduğu gibi, bölgede giderek güçlenmekte olan Amerikan karşıtı blok içerisinde yer almayı dış politika önceliği arasına almıştı. Aslına bakılırsa, bu bir anlamda Kerimov'un iktidarını korumak adına ortaya çıkan tehditlere karşı dış politikada eksen kaymasından çekinmediğinin de göstergesi olmaktadır. Kerimov ŞİÖ bünyesinde Özbekistan'ın rolünü güçlendirirken; bu durum örgütün de işine gelmekteydi. Zira *Şanghay Beşlisi* olarak faaliyet gösteren söz konusu oluşum, 2001 yılında Özbekistan'ı da bünyesine katıp zamanla askeri bir yapıya bürünerek güçlenmiş ve kurumsallaşarak bölgenin geleceğiyle ilgili söz söyleyebilme noktasına kadar gelmişti. Diğer bir deyişle, ŞİÖ'ye güncel anlamda etkinliğini kazandıran husus Özbekistan'ın örgüte üyeliği olmuştur. Zaman zaman 'Doğu'nun NATO'su' olarak da ifade edilen örgüt, 2005'te anti-Amerikancı söylemlere başlamış ve ABD'yi bölgedeki askeri varlığını sona erdirmeye çağırmıştır. İşlevselliğini devam ettiren örgüt kapsamında askeri tatbikatlar da yapılmaktadır. Ancak, Mayıs 2011'de Çin'deki Uygur-Sincan Özerk Bölgesi'nde ŞİÖ kapsamında yapılan *Tianshan-II (2011)* operasyonuna Özbekistan katılmamıştır.⁷⁷

Özbekistan'ın yeni dönem dış politikasına dair, Türkiye ile olan ilişkileri de önemli bir konu başlığı olarak görülmektedir. Özbekistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olarak Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki Özbekistan politikası, Ankara'nın genel Orta Asya politikası bağlamında şekillenmiştir. Bu kapsamda başlangıçta ortaya "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söylemleri ortaya atılmış⁷⁸ ve bölgede ortaya çıkan otorite boşluğunu en iyi Türkiye'nin doldurabileceği savunulmuştu. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan tarihsel, kültürel, etnik ve dinsel anlamdaki sıkı bağları söz konusu otorite boşluğunu doldurmaya aday olduğunu göstermekteydi. Ne var ki, zamanla eylem ve söylem arasında oluşan uçurum, Türkiye'nin bölge ülkeleri nezdinde daha iyi tanınmasına yol açmıştır. Başlangıç itibarıyla hayli pozitif seyir takip eden ikili ilişkiler ve Kerimov'un bu dönemde Türkiye'ye bakışını algılamak için Aralık 1991'de Ankara'ya yapmış olduğu ziyarette söylediği aşağıdaki sözler manidardır: "Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz. Atatürk ilkeleri bizim Özbekistan'da yapmak istediklerimizle paraleldir, ben Atatürk'e hayranım ve O'nun Türkiye'de başardıklarını Orta Asya halklarının da başaracağını ümit ediyorum. Ben Türk halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Bu birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Politik bir birlikten ziyade ekonomik bir birlik kurulabilir. Bunun adına Türk Ortak Pazar'ı da diyebilirsiniz."⁷⁹

2000'li yıllarla birlikte, Ankara-Taşkent arasındaki ilişkilerde gözle görülür bir zemin kayması meydana gelmiştir. Bu noktada Kerimov'un iktidar kaygısı, Andican olaylarında Türkiye'nin tutumu ve insan hakları vurgusu, Kerimov'un laiklik prensibi gibi parametreler ön plana çıkmaktadır. İktidar kaygısına bakıldığında; 1994 yılındaki Ankara ziyaretinde Türkçü muhalif Salih'in sınır dışı edilmesini talep eden Kerimov, iki ülke arasındaki ilişkilerin zorlu bir sınavdan geçmesine yol açıyordu. Kerimov'un bu konuda temel tezi; Salih'in ve Türkiye'nin Türkiye'de okuyan Özbek öğrencileri eğitip, Çeçenistan'a gönderdiği; ardından da Özbekistan'da darbe yapmak üzere bunları kullanacağı şeklindeydi. 1994 yılında Rus basınında buna ilişkin haberler yer alırken; aynı yıl Kerimov'un Rusya ile iktidarının kaderine ilişkin yapmış olduğu gizli anlaşma da

⁷⁷ SCO Members Brace for Terrorist Threat, China Daily, 9 Mayıs 2011, http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2011-05/09/content_12466919.htm, (23.05.2012).

⁷⁸ Dönem itibarıyla, Türk kamuoyunda söz konusu söylem sıkça gündeme getirilirken; böylesi geniş bir coğrafyada Türk hâkimiyetinin nasıl kurulacağına dair net bir model ortaya konmamıştı. Bkz. Kırımlı, Meryem, Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, der. İdris Bal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 361.

⁷⁹ Merdanoğlu, Süleyman, Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, 12 Aralık 2008, <http://www.turansam.org/makale.php?id=106>, (24.05.2012).

hesaba katılınca denklem tamamlanmakta ve Kerimov'un kendi iktidarı için Türkiye'yi feda etmekten çekinmeyeceği sonucu ortaya çıkıyordu. Ankara, Salih'in sınır dışı edilmesini başlangıçta reddedince,⁸⁰ Kerimov'un buna ilk tepkisi Türkiye'deki Özbek öğrencileri geri çağırmak olmuştur.⁸¹ 1999 yılında Taşkent yönetimi Ankara'yı Kerimov'a karşı düzenlendiği iddia edilen suikast girişiminde ve yaşanan patlamalarda yer aldığı gerekçesiyle suçlamış⁸² ve bu durum ilişkileri olumsuzluğa sürükleyen bir parametre olmuştur.

2005 yılındaki Andican olayları da Türk-Özbek ilişkilerini geren ayrı bir husus olmuştur. Türkiye'nin dış politikasında 2000'li yıllarla beraber 'insan hakları' temasının giderek artan bir şekilde önem kazanması Kerimov'un hoşuna gitmemektedir. Öte yandan, Birleşmiş Milletler'de Andican olaylarına ilişkin kabul edilen rapora Türkiye'nin destek vermesi de Kerimov'u kızdırmıştır. Andican olaylarında Türkiye'nin Özbekistan'a terörle mücadelede kullanılmak üzere hibe ettiği Türk bayrağı ihtiva eden ciplerin Özbek kolluk kuvvetleri tarafından olayların bastırılmasında kullanılması Ankara'nın rahatsızlığına yol açmıştır.⁸³ Kerimov'un laiklik algılaması da Ankara'yla ilişkilerinde sorunların oluşmasına yol açabilmektedir. 1990'lı yıllarda Türkiye'de laik sistemi kendisine model alan Özbek lider, bu konuda aşırı hassasiyet göstermektedir. Örneğin 1997 yılında Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın bir bisküvi firmasını "irticai faaliyetleri" nedeniyle "kara listeye aldığını" öğrenen Kerimov, bu firmaya ithal yasağı koymuştur.⁸⁴ Kasım 2002'de İslami siyasi geçmişi olan politikacıların kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesinin ardından, Türkiye'ye yönelik soğuk bir duruş takınan İslam Kerimov ilişkilerde adeta bir set çekmiş gibi görünmektedir. 2008 yılında Nur Cemaati'nin Özbekistan'daki faaliyetlerini yasaklayan Kerimov rejimi, Said-i Nursi'nin makalelerini yayınlayan dergileri kapatmıştı. Bununla birlikte, cemaate yönelik ikinci büyük darbesini Mart 2011'de gerçekleştiren Kerimov, ülkede din örgütü kurmak suçlamasıyla elli kadar Türk işadamlarının firmasını kapatmıştır.⁸⁵ Bu gelişmelerin Nur Cemaati'yle yakın diyalogu olan iktidar partisinin hoşuna gitmediği rahatlıkla söylenebilir. Türkiye'de uzun süre CIA Masası Şefliği yapmış olan Graham Fuller ise, Kerimov'un Türkiye ile sağlıklı ilişkiler kuramamasının nedenlerinden biri olarak, Kerimov'un kendisini Orta Asya'nın bölgesel lideri olma ihtirasına kaptırdığını ve Türkiye'yi bu noktada rakip olarak algıladığını ileri sürmektedir.⁸⁶

Sonuç

Resmi açıklamalara göre, çocukluğunu yetimhanede geçiren İslam Kerimov, zorlu bir yaşam sürecinden geçmiştir. Keskin zekâsı ve doğuştan gelen yetenekleriyle eğitim hayatında kayda değer bir başarı grafiği çizmekle birlikte, yüksek tahsil anlamında

⁸⁰ Bu olaydan sonra Türkiye, Salih'i ülkeden çıkarırken; önce Kıbrıs'a, oradan da Norveç'e gönderilmiştir. Hâlihazırda Salih, Norveç'te yaşamakta ve zaman zaman da çeşitli etkinlikler kapsamında Türkiye'ye gelmektedir. Vakti zamanında Milliyetçi Hareket Partisi ve Anavatan Partisi gibi milliyetçi-muhafazakâr çizgideki partilerle arası iyi olan Salih, şimdilerde Adalet ve Kalkınma Partisi ile işbirliği yapmaktadır.

⁸¹ Fuller, Graham E., Yeni Türkiye Cumhuriyeti, çev. Mustafa Acar, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 258.

⁸² Türk, Fahri, Transformasyon Sürecinde Özbekistan'da Siyasal Partiler ve Özbek Muhalefet Liderlerinin Türk-Özbek İlişkileri Üzerine Etkileri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:2, Aralık 2008, s.78.

⁸³ Bayrağı Kullanma, Hürriyet, 24 Mayıs 2005.

⁸⁴ Refah'ın Özbek Skandalı, Sabah, 25 Ağustos 1997.

⁸⁵ Özbekistan'dan Gülen Cemaatine 2. Büyük Darbe, Türkül Press, 12 Mart 2011, <http://www.turkelpress.com/?p=2220>, (26.05.2012).

⁸⁶ Fuller, a.g.e., s. 258.

mühendislik eğitimini, 1960'dan 1965 yılına kadar kullanırken; ekonomi alanında yaptığı doktora eğitimini ise, 1966 yılı sonrasında kullanmıştır. Kerimov'un her iki tahsilinden de aynı anda yararlandığı süreç, bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ın yeniden inşa edilmesi olmuştur. Özbekistan Komünist Partisi saflarına katılarak hayatında kritik bir kırılma noktası yaşanan Kerimov, zamanla parti içerisinde yükselerek Devlet Planlama Ofisi Başkanlığı, Maliye Bakanlığı, ülkedeki Komünist Parti Genel Sekreterliği, Devlet Başkanlığı gibi bir dizi kritik görevde bulunmuştur. Bu dönemde edindiği tecrübelerden 1991 sonrası süreçte makro ölçekte faydalanmıştır.

Kerimov'un en sık eleştirildiği nokta otoriter bir lider oluşudur. Özellikle 1990'lı yılların ilk yarısında muhalefete yönelik izlenen baskıcı politikalar, ülkenin yeni dönemde demokrasiye geçiş sürecinin önünü tıkamasının yanında, Özbekistan'ın akrabalık bağları taşıdığı diğer devletlerle ilişkilerini geliştirmesinin önüne geçmiştir. İktidarını sürdürmek için her yola başvurmaktan kaçınmayan Kerimov'un bir dönem Rusya'yla gizli bir anlaşma yaptığı bile görülmüştür. Bu bağlamda Kerimov cephesinde 'önce iktidarım, sonra ülkem' mantığı ön plana çıkmıştır. Türkçü muhalefete yönelik izlenen politikalar ile Andican olaylarındaki Kerimov'un tutumu bu kapsamda örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan, Kerimov, yirmi yılı aşkın iktidarı boyunca otoriter yönetimine karşı ülkesine istikrar getirmiştir. Bu anlamda, bölgedeki diğer emsalleriyle (Nazarbayev ve Niyazov) paralel bir imaj çizmiştir.

Aslında Kerimov, Sovyet kültürüyle yetişmiş tipik bir Orta Asya lideri olsa da; yeni dönemde ülkesinin kaderinde makro sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle milli kimlik oluşum politikaları bağlamında ortaya çıkan bu meselelerle uğraşmak zorunda kalan Kerimov, bu noktada son derece milliyetçi bir tablo çizmiştir. Ülkesinin ve halkının yeniden Moskova'nın kültürel hâkimiyetine girmesini istemeyen Kerimov, 'öze dönüş' siyaseti gütmüştür. Kerimov'un bu tutumu 1990'lı yıllar zarfında dış politika konusunda da kendisini göstermiştir. 1990'lı yıllarda Türk dünyasına yönelik heyecan duyduğu gözlenen Kerimov, özellikle Ankara'yla ilişkilerinin gerilmesinin ardından bu heyecanından vazgeçmiştir.

Dış politikasında dönemsel olarak değişen politikalar izleyen Özbek lider, 1990'lı yıllarda Rusya'dan uzak dururken; Batı yanlısı bir politika takip etmiştir. Moskova'ya her ne kadar sırt çevirmese de; Rusya'nın niyetlerine ilişkin şüpheli bir yaklaşım benimsemiştir. Rusya merkezli bütünleşme fikrine soğuk bakan Özbekistan, daha ziyade ikili ilişkilerini ön plana çıkarmıştır. Rusya'nın niyetlerine ilişkin sorgulamalara paralel olarak, BDT bünyesindeki GUAM'cılarla beraber hareket etmiştir. 2001 yılında ABD'nin askeri anlamda bölgeye gelmesini kendi çıkarlarıyla uyumlu bulan Kerimov, eski Sovyet coğrafyasında yaşanan renkli devrimlerle beraber iktidarına yönelik tehdit algılamasının da etkisiyle önce GUAM'dan ayrılmış; ardından KGAÖ'ye geri dönmüştür. Andican olayları sonrasında ŞİÖ kapsamında daha aktif olmaya başlayan Özbekistan ABD'ye karşı kuşkulu davranmıştır. Özbek liderin bu anlamda iktidarını sağlama alma yolunu benimsediği görülmüştür. Türkiye'yle ilişkiler bağlamında ise kırılmalı bir görüntü hâkimdir. 1990'lı yıllarda Salih nedeniyle gerilen ilişkiler, 2000 sonrasında en alt düzeye inmiştir. Andican olaylarına yönelik Türkiye'nin eleştirileri ve Kerimov'un laiklik algılamasındaki aşırılık Ankara-Taşkent hattında ilişkilerin gelişmesinin önünde belli başlı engeller olarak durmaktadır.

Genel hayat çizgisi, iç ve dış politika bağlamında yaşam hikâyesi incelenen Kerimov'un karşısında günümüzde laik muhalif olarak kimse bulunmazken, İslamcı muhalifler ise yer altında faaliyet göstermektedirler. Buna karşılık Kerimov, halkı nezdinde halen itibarı olan bir devlet adamıdır. Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası dönemine

damgasını vurmuş olması ve kalıcı izler bırakması nedeniyle, Kerimov Özbekler için önemli bir devlet adamı olarak tarih sahnesindeki yerini çoktan almıştır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Hüseyin, Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi, İnsan ve Demokrasi Vakfı Yayını, İstanbul, 2000.
- Aksu, A. Işık, Kerimov'dan Birlik Mesajları, Türk Ocakları Genel Merkez İnternet Sitesi, 9 Temmuz 2010,
<http://www.turkocagi.org.tr/exweb/modules.php?name=Yorumlar&pa=showpage&pid=574>, (13.05.2012).
- Alkan, Haluk, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar, USAK Yayınları, Ankara, 2011.
- An Assessment of Transnational Organized Crime In Central Asia, United Nations Office on Drugs and Crime, New York, 2006.
- Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2005.
- Andican, Ahat, Değişim Sürecinde Türk Dünyası, Emre Yayınları, İstanbul, 1996.
- Aydın, Gülşen, Authoritarianism Versus Democracy in Uzbekistan: Domestic and International Factors, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Bayrağı Kullanma, Hürriyet, 24 Mayıs 2005.
- Brzezinski, Zbigniew, The Grand Chess Board, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, Basic Boks, New York, 1997.
- Cengiz, İsmail, Muhammad Salih ve Özbekistan'da Demokratikleşme, Hasret Yayınları, 1994, <http://uzbekistanerk.com/trk/?p=311>, (08.05.2012).
- Cihan Haber Ajansı, 31 Aralık 2010.
- Constitution of The Republic of Uzbekistan, The Governmental Portal of The Republic of Uzbekistan, <http://www.gov.uz/en/constitution/>, (10.05.2012).
- Country Report on Human Rights Practices in Uzbekistan, <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2006/78848.htm>, (08.05.2012).
- Crandal, Maura S., Energy, Economics, And Politics in the Caspian Region: Dreams And Realities, Greenwood Publishing Group, West Port, 2006.
- Çolakoğlu, Selçuk, 11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya İlişkileri, OAKA, Cilt:1, Sayı:2., ss. 38-55.
- Demirtepe, Turgut, Bir Milat Olarak Andican Olayları, USAK Stratejik Gündem, 17 Mayıs 2006, <http://www.usakgundem.com/yazar/315/bir-milat-olarak-andican-olaylari.html> (13.05.2012).
- Diamond, Larry, Elections Without Democracy Thinking about Hybrid Regimes, Journal of Democracy, Vol. 13, No: 2, 2002, ss. 21-35.
- Fuller, Graham E., Yeni Türkiye Cumhuriyeti, çev. Mustafa Acar, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
<http://www.gulnarakarimova.com/en/>, (05.05.2012).
<http://www.lolakarimova.com/en/>, (06.05.2012).
http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm, (15.05.2012).
<http://www.osce.org/odihr/elections/67597>, (09.05.2012).
- İlkhamov, Alisher, Özbek Kimliğinin Arkeolojisi, Ağır Gökyüzünde Kanat Çırpamak, der. Gönül Pultar, Tetragon Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 185-236.
- İlkhamov, Alisher, The Limits of Centralization Regional Challenges in Uzbekistan, The Transformation of Central Asia States and Societies from Soviet Rule to Independence, Ed. Pauline Jones Luong, Cornell University Press, 2004, ss. 159-181.
- İslam Karimov, Engineer and President of Uzbekistan, Biography of İslam Karimov, <http://www.engology.com/eng5karimov.htm>, (03.05.2012).

- İşyar, Ömer Göksel, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Dora Yayınları, Bursa, 2010.
- Karaağaçlı, Abbas, *Özbekistan'ın Siyasi Yapısı*, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi (TURANSAM), 18 Ocak 2012, <http://www.turansam.org/makale.php?id=4110>, (09.05.2012).
- Karimov, Kasym, *Islam and Muslims in Russia Since The Collapse of The Soviet Union*, Religion, State & Society, Vol. 24 No. 2/3, 1996, ss. 183-192.
- Kerimov, İslam, *İdeal Nesil Arzusu*, Haz. Taner Aydoğan-İsmail Bilen, Mega Basım, İstanbul, 2000.
- Kırımlı, Meryem, *Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası*, 21 Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, der. İdris Bal, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 359-371.
- Maksat Seçim Olsun, Milliyet, 11 Ocak 2000, <http://www.milliyet.com.tr/2000/01/11/t/dunya/dun01.html> (09.05.2012).
- Malik, Zamon, *Karmic's Dilemma, Perspective*, Vol.17, No.3, May-June 2007, ss. 1-9. http://dcommon.bu.edu/xmlui/bitstream/handle/2144/3642/perspective_17_3_malik.pdf?sequence=1, (05.05.2012).
- Matveeva, Anna, *Democratization, Legitimacy and Political Change in Central Asia*, International Affairs, 75, I, 1999, ss. 23-44.
- Menteshashvili, Albert, *Security and Foreign Policy in Central Asian and Caucasian Republics*, s.5-6, <http://www.otan.nato.int/acad/fellow/97-99/menteshashvili.pdf>, (18.05.2012).
- Merdanoğlu, Süleyman, *Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri*, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, 12 Aralık 2008, <http://www.turansam.org/makale.php?id=106> (24.05.2012).
- Mikail, Elnur Hasan, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Nations in Transit-Uzbekistan* (2003), Freedom House, 29 May 2003, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/473aff2ea.html>, (08.05.2012).
- Nezavisimiya Gazetesi*, 28 Mayıs 1994.
- Nichol, Jim, "Uzbekistan: Recent Developments and U.S. Interests, Congressional Research Service Report For Congress, 31 Ağustos 2011, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS21238.pdf>, (05.05.2012).
- Özbekistan'da Diktatörlük Rejimi Var*, Time Türk, 20 Mayıs 2012, <http://www.timeturk.com/tr/2012/05/19/ozbekistan-da-diktatorluk-rejimi-var.html>, (06.06.2012).
- Özbekistan'dan Gülen Cemaatine 2. Büyük Darbe*, Türkel Press, 12 Mart 2011, <http://www.turkelpress.com/?p=2220>, (26.05.2012).
- Pannier, Bruce, *Uzbekistan, Nations in Transit 2011*, Freedom House, 2011. <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2011>, (08.05.2012).
- Pottenger, John R., *Civil Society, Religious Freedom, and Islam Karimov: Uzbekistan's Struggle for a Decent Society*, Central Asian Survey, March 2004, Vol.23, No: 1.
- President Karimov Not An Orphan, And Other Family Secrets*, Wikileaks, <http://www.wikileaks.org/cable/2004/12/04TASHKENT3519.html#>, (04.05.2012).
- Pultar, Gönül, *Giriş: Mucize, Fırsat, Külfet, Ağır Gökyüzünde Kanat Çırpma*, der. Gönül Pultar, Tetragon Yayınları, İstanbul, 2012.
- Refah'ın Özbek Skandalı*, Sabah, 25 Ağustos 1997.
- Rice, Susan E.- Patrick, Steward, *Index of State Weakness in the Developing World*, Brooking Institution, Washington, 2008,

- http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/2008/2/weak%20states%20index/02_weak_states_index.pdf , (06.05.2012).
- Roy, Olivier, *The New Central Asia*, New York University Press, 2000.
- Sarı, Yaşar, Kırgızistan'da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev'in Düşüşü, *OAKA*, Cilt:5, Sayı:9, 2010, ss. 27-47.
- SCO Members Brace for Terrorist Threat, *China Daily*, 9 Mayıs 2011, http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2011-05/09/content_12466919.htm (23.05.2012).
- Seferov, Rehman – Alkış, Ayhan, *Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış*, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, 2008, ss. 393-411.
- Seiple, Chris, *Uzbekistan: Civil Society in the Heartland*, Orbis, Spring 2005.
- The Brief List of Political Prisoners in Uzbekistan, *Association Droits de l'Homme en Asie Centrale*, 1 Ekim 2010.
- The Dictator of Month: Islam Karimov of Uzbekistan, *Human Rights Society of Uzbekistan*, 24 Ekim 2011, <http://en.hrsu.org/archives/1287>, (03.05.2012) .
- Timeline: Key Events in Uzbekistan's Post-Soviet History, *Reuters*, 22 Aralık 2007, <http://www.reuters.com/article/2007/12/22/us-uzbekistan-election-history-idUSL2217548520071222>, (03.05.2012).
- Topal, Coşkun, Güney Kafkasya'da İstikrar ve Ahıskalıların Vatana Dönüş Sorunu, *Turkish Studies*, Vol.3, No.7, Fall 2008, ss. 619-631.
- Türk, Fahri, *Azerbaycan ve Orta Asya'da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007)*, *Bilig Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 51, ss. 205-230.
- Türk, Fahri, *Transformasyon Sürecinde Özbekistan'da Siyasal Partiler ve Özbek Muhalefet Liderlerinin Türk-Özbek İlişkileri Üzerine Etkileri*, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, Aralık 2008, ss. 53-81.
- Uçar, Fuat, *Dış Türkler, Türk Dünyası'nın Parlayan 5 Yıldızı*, Fark Yayınları, Ankara, 2007.
- Uravelli, Orhan, *Fergana Felaketi: 20 Yıl Önce, 20 Yıl Sonra*, *Bizim Ahıska*, Sayı:13, ss. 16-18.
- Uzbek's Karimov to Visit China*, 25 Mayıs 2005, <http://www.spokesman.com/stories/2005/may/25/uzbeks-karimov-to-visit-china/>, (16.05.2012).
- Ülkü, İrfan, *Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2002.
- Zaman Gazetesi*, 19 Aralık 1989.
- Zeyrek, Yunus, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara, 2001, http://www.ahıska.org.tr/kitap_muhteviyat/ahıska%20bolgesi%20ve%20ahıska%20turkleri.pdf, (04.05.2012).